

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

DIECKMANN - EÖRSI - KRAUSS - LANCE - POKORNY - RADNÓTI

A szó hatalma – Megváltozott-e az író szerepe a társadalomban?

FRIEDRICH DIECKMANN: A régebbi idők tapasztalataival a hátunk mögött az újabb korszak tapasztalatait próbáljuk körvonalazni. Különböző generációk képviselői vannak jelen. **Eörsi István** ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyeknek a számára sorsdöntő volt az 1956-os év. Ez sorsdöntő év volt a keletnémet értelmiségiek számára is. Nekem is életemben él az emlékezetemben. A magyar felkelés levezése másképp érintette az NDK-t, mint Magyarországot, ahol a véres összeütközést mégiscsak valamiféle megbékélés követte az irodalmi életben. Dalos György, aki úgy utalt erre az évre, mint a kivégzések évére, a maga utánozhatatlan módján hozzátette: „Kafka ezután már meg volt engedve, mert ő nem vett részt a magyar felkelésben”. Sokat beszélhetnénk a művészet és különösen az irodalom sorsának hasonlóságairól és különbözőségeiről országainkban, sok olyasmit találunk, ami összeköt. Szeretném arról kérdezni beszélgetésünk résztvevőit, hogyan élték meg ők a társadalmi közeg megváltozását, az irodalom társadalmi hatásának megváltozását az elmúlt tíz évben.

Azelőtt írt az ember egy szonettet, mire rögtön összeült a politikai bizottság

EÖRSI ISTVÁN: Nehéz ezt összefoglalni. Nyilvánvaló fordulatot jelentett, hogy a dolgaimat már nemcsak szamizdatban, hanem legálisan is megjeleníthettem. Ez komoly változás volt. Nagyon kellett vigyáznom, mert azelőtt megjeleníteni olyasmit, amit nem volt szabad, minden bizonnyal morális tett volt, de nem kellett különösebben magas esztétikai színvonalra hozni ahhoz, hogy az ember feltűnést keltsen vele. Ekkor azonban régebbi írásaimat újra kellett gondolnom, és részben át is kellett dolgoznom, mivel ez az erkölcsi bátorság hirtelen elvesztette az értékét, és ez jó volt. Ebből a szempontból nekem nagyon jót tett a fordulat. Másfelől rögtön észre kellett vennem azt is, hogy a szó hirtelen elvesztette jelentőségét.

Azelőtt írt az ember egy szonettet, mire rögtön összeült a politikai bizottság. 1982-ben láttam az amerikai Clevelandben egy tüntetést. Mind a húsz felvonuló szabadságot követelt teli torokból, de nem érdekeltek senkit. Akkor már láttam a jövőt, hogy ez vár ránk, ha kitör a szabadság. Azt kiabálunk, amit akarunk, senkit nem fog érdekelni. Kétélvű dolog ez. Az első esetben azt érzi az ember, hogy nem szabad, a másikban azt, hogy nem fontos. De ha mérlegre tesszük ezt a kettőt, azt

hiszem, mégiscsak jól jártunk. Nagyon örülök, hogy vége a cenzúrának. Hoznék egy példát, hogyan éltünk ezzel a szabadsággal. Magyarországon van egy értelmiségi réteg, amelyeknek rossz a lelkiismerete. Ez nagy művészeket és írókat is érint, mert Kádár Jánost alapjában véve évtizedeken át elfogadták és kompromisszumra léptek vele. Kádár azt mondta a 60-as évek közepén: „Több szabadságot kaptok és több húst, ha elfogadjátok az uralmat.” És az értelmiség belement ebbe. Egy megalázott értelmiség volt ez, mert 1956 után kétszáz ezer ember ment el az országból, százezren voltak börtönben és internálótáborokban, és mintegy ötszáz embert akasztottak föl vagy végeztek ki másképpen. Sokan hitték azt, hogy az egyetlen lehetőség a rendszerrel való megegyezés. Kádár meg is tartotta a szavát, mert tényleg több lett a hús és a szabadság is. Ez még a kisebbik rossz, ezt mondták az emberek maguknak. Végül az értelmiség többsége ott tartott, hogy azt gondolta, ez a Kádár viszonylag nagyszerű. 1989-ben aztán ezt persze valahogy fel kellett dolgozni. Azt hiszem, egész szabadságproblémánk ezzel függ össze, mert mindenkinek szabadságában állt, hogy utólag másféle múltat konstruáljon magának. Ezzel egy őszintétlen alapállás jött létre az értelmiségben, amivel mindeddig nem tudtunk mit kezdeni. Ez nagyon súlyos és mélyen rejlő dolog.

DIECKMANN: Hogy az NDK-ban másképp alakultak a dolgok, persze azzal függött össze, hogy ez egy olyan ország volt, amelynek nem volt nemzetállami identitása, és elvileg más helyzetben volt, mint a kommunista színezetű magyar vagy lengyel nemzetállam. Elég különös, ahogy az 1956-os véres összeütközést öt-hét évvel később egy viszonylag liberális viszonyulás követte a művészeti irányzatokhoz, míg az NDK-ba nem kellett bevonulni az oroszoknak, mert eleve ott voltak. Ilyen fellazulás azért az NDK-ban is bekövetkezett, bár nem állami szinten, legalábbis nem annyira, mint Magyarországon. Hogyan érzékeltétek Angela Krauss ezt a folyamatot?

ANGELA KRAUSS: Ha igazán és erősen érdekelek valamit, az nálam nagyon személyes. Nehezen tudom ezt nagy képletekhez kötni, mert számomra az írás is nagyon bensőséges, mint a nagyobb egység kérdése. 1989 őszén éppen egy kisebb és mindmáig legfontosabb munkámat fejeztem be, apám történetét, ami számomra kissé az NDK története is. Az apám az oroszok prágai bevonulása után

agyonlőtte magát. 18 éves voltam akkor. Azzal az érzéssel éltem meg ezeket a változásokat, hogy lezártam valami számomra fontosat. Ennek az a nagy előnye is megvolt, hogy nem különösebben zavart, hogy a nagy átalakulások közepette egyáltalán nem gondolhattam írásra. Ez különös volt, főleg hogy tőlünk, íróktól állandóan azt kérdezték: Mit szól mindehhez, és miről ír most? Másképpen ír most? Sokan egyáltalán nem írtak, és én is ide tartoztam. Elállt a szavam. Mindmáig gondolkodom azon, mit jelent, hogy lipcsei vagyok, hogy hétfőnként átéltem és végigcsináltam ezeket a tüntetéseket, sok száz hangot hallottam erről a legkülönbözőbb pozíciókból, ugyanakkor mégis képtelen voltam arra, hogy a kor irodalmi szemtanúja legyek. Nálam majdnem négy évig tartott, mire erről meg tudtam nyilatkozni. Ennek oka volt az is, hogy az egész médiavilág ostromolta ezt a csúcsot. Ma, amikor már jobban értem a médiaszualizmus szabályait, leolvashatjuk a tévéről, már világosan látom, micsoda csemege volt ez. Hatalmas színház. Még meg sem történt, máris véleményt formáltak róla, épp ellenkezőleg, mint ahogy ez az irodalomnak fontos. Az irodalomhoz a hosszas szemlélődés, megfigyelés a fontos, hogy visszhangot váltson ki a szellemben és a lélekben is. Olvashattunk mindent a tárcákban, az újságokban, a magazinokban. Minden izlés számára volt akkoriban valami, hogy mi történt tegnap és egyáltalában a világban, közben az volt az érzésem, hogy a lényeg nem is érintik. Az embereink eljártak mindenhol, állandóan ők voltak a középpontban, egyszer ebben a városban, egyszer a másikban, és közben mégis úgy érezték, hogy itt nem rólok van szó. Mi történik most velem? Mi a helyzet a múltammal? Nem az volt a kérdés, hogy elveszít-e az ember az állását, hanem hogyan értékeli az élete munkáját. Ezek a kérdések foglalkoztatták az embereket, az újságokban pedig arról olvashattak, hogy milyen legyen az outfitje, ha új munkaadónál jelentkezik. Senki sem tudta, mi az, hogy outfit, előbb meg kellett kérdezni. A közvetlen túlélés, a talpon maradás kérdései olyan sürgetőek voltak, hogy mindenkinek háttérbe kellett szorítani mindazt, ami mélyebben foglalkoztatta. Tudtam, hogy ez a mi esélyünk, erre valók az írófélek. A többi mindenki más is meg tudja írni. Így éltem ezt meg.

DIECKMANN: Ez rendkívül szuverén művészi magatartás, és a te stílusi beállítottságod, prózai műveid jellege tényleg

nem is változott meg lényegesen. Nem nyomultál be a publicisztikába, mint a többiek, és ellen tudtál állni a pillanat erejének, amelyben sokszor valóban csak úgy lehetett kibírni, ha az ember kommentálón beavatkozott, velem legalábbis így történt. A határ megnyitása magyar részről 1989 nyarán olyan esemény volt, amit a progresszív magyar politikusok vittek végbe Gorbacsov beleegyezésével. Az NDK tudott a dologról, és nem volt rá fölkészülve, ami ahhoz vezetett, hogy az NDK-ban ezután igazi forradalomra került sor.

Lipcseiek, berliniek és drezdaiak versengtek utólag a forradalmi mozgalom koronájáért, és vetelkedtek kissé mulatságosan azon, hogy hol voltak a legfontosabb tüntetések. Egyébként egy dél-szász kisvárosban, Plauenban kezdődtek, innen terjedtek át Drezdára, Lipcsére és Berlinre, egyik városról a másikra. Végül egy olyan tüntetésbe torkoltak, amelyben a drezdai és lipcsei tüntetésektől eltérően már nem járt személyes kockázatvállalással a részvétel, egymillió ember vonult fel 1989. november 4-én, ami az akkor még meglévő politikai bizottságot olyan mélyen megráztatta, hogy majdnem egyértelműen következtetett belőle öt nappal később a fal megnyitása. Ezt az éjszakai nyitást mesterien vitték végbe, az alvó szovjethatalom háta mögött. Különbözőek voltak a feltételek 1989 nyarán, de a következők meglehetősen valószínűleg hasonlóak lettek. Hogyan élte meg Ön, Radnóti professzor úr, a változásokat a saját területén?

RADNÓTI SÁNDOR: Hol voltak a legfontosabb tüntetések? Aligha Budapesten. Emlékszem, hogy Prágában és Berlinben igazi karneváli dolgok történtek. Budapesten azonban nem, és ez érdekes. Nekünk már megvolt a magunk karneválja 1956-ban, és a változás nem volt olyan mulatságos és érdekes, mint más országokban. Ami engem személyesen illet, 1989-ben ellenzéki voltam. Korábban filozófiai műveket szerkesztettem, Kant-, Pascal-, Max Scheler- és Walter Benjamin-köteteket. Amikor 1979-ben elvesztettem az állásomat, és anyám megkérdezte, meddig fog ez tartani, azt feleltem hanyagul: tíz évig. És valóban, éppen tíz év múlva véget ért, és belőlem professzor lett a budapesti egyetemem. Mit jelentett az ellenzéki Magyarország? A többi országtól eltérően itt nem volt annyira veszélyes. Ha aláírást gyűjtöttünk, jöttek ugyan néha a rendőrök, ami nem volt éppen kellemes, de nagyon veszélyes sem. A Kádár-rend-

Konferencia a Szász Művészeti Akadémia, a Goethe Institut Inter Nationes Budapest és a Robert-Bosch-Stiftung rendezésében 2002. április 11-12-én a budapesti Goethe-Intézetben.

DIECKMANN, Friedrich
„Minden világos”
Magyar Lettre Internationale, 45

EÖRSI István
Idom
Gombrowiczsal
Pesti Szalon, 1994

Én és az Isten
Pesti Szalon, 1994

Az ötlábú bárány
Pesti Szalon, 1996

A szabadság titokzatos bájja
Palatinus, 1997

„Müller és Strauss”
Magyar Lettre Internationale, 14

„Egy kerek történet”
Magyar Lettre Internationale, 19

„Össznémet nyomorúság”
Magyar Lettre Internationale, 22

„Jób”
Magyar Lettre Internationale, 23

„Az ironikus Jób”
Magyar Lettre Internationale, 28

„Versek a 60-as évekből”
Magyar Lettre Internationale, 32

KRAUSS, Angela
„Lipcse tegnap és holnap”
Magyar Lettre Internationale, 45

RADNÓTI Sándor
A szenvedő misztikus
Akadémiai, 1981

Mi az, hogy beszélgetés?
Magvető, 1988

„Tisztelt közönség,
kulcsot te találj...”
Gondolat, 1990

Recrudescunt
vulnera
Cserépfalvi, 1991

A hamisítás
Magvető,
1995, 2000
„A hamisítás lehet-e
a mai művészet
paradigmája?”
Magyar Lettre
Internationale, 19

A piknik. Kritikai
írások
Magvető, 2000

szer diktatúra volt persze, de jó képet akart mutatni magáról a Nyugatnak. Aki egy kicsit is ismert volt, tudott védekezni. Ez az ellenzékiesség elsősorban a szamizdatot jelentette, egy második nyilvánosságot. Ez volt a legfontosabb nyilvánosság Magyarországon. Az egész földalatti mozgalom a nyilvánosság mozgalma volt. Úgy működött mint értelmiségiek és írók nyomást gyakorló csoportja, azok számára is, akik nem voltak ellenzékiek, de akiknek ezzel mindig adva volt a lehetőség, hogy az underground-ba vonuljanak. Ez a nyomásgyakorlás eszköze volt az írók és az értelmiségiek, de a hatalom számára is.

DIECKMANN: Különös tapasztalatot szerzett színházi emberként Ivan Pokorny, aki a 80-as évek elején elhagyta a hazáját, nem a közvetlen represszióra való reagálásként, hanem mert nem bírta a klímát, a fullasztó levegőt. Milyennek találta aztán a megváltozott országot, amikor 12 év múltán visszatért? Melyek voltak a különösen termékeny évek, a politika elleni küzdelem vagy a piacért folytatott küzdelem évei?

Mást nem lehetett olvasni, és azt hitük, ez az irodalom

POKORNY: Nehéz megmondani, mert mindent kívülről figyelttem, hiszen elmentem 1983-ban.

A szamizdatot olvasni nagyon meghatározó élmény volt a számomra. A Charta 77 megalapítása után nagy írónktól, Klímától, Kohouttól stb. szamizdatban lényegében mindent lehetett olvasni: Tényleg éjszakákon át olvastunk. Amikor aztán a fordulat után megjelentek ezek a könyvek, hirtelen azt kellett látnunk, hogy ennek 90 százaléka szemét. Annak idején mindezt túlértékeljük, mert mást nem lehetett olvasni, és azt hittük, ez az irodalom. De egy egészséges légkörben, és erre azt kell mondanom, hála istennek jött ez a fordulat, a mércék megváltoztak, és valahogy kiegyenlítődtek. Nem érdektelen, hogy 1991 után sok kiadó tönkrement, mert ezekre a nevekre tettek. Azt hitték, hogy ezek ismert emberek, disszidensek, de senki sem vette a könyveket. Az irodalom szempontjából ez volt számomra a legfőbb felismerés.

Hozzá kell tenni, hogy Csehország Svejk hazája. Volt egy olyan intézmény, amit úgy hívtak: „háztető”. Ez azt jelenti, hogy egy hivatalos író adta a tetőt egy disszidensnek. Ez teljességgel nevelés és paradox helyzetekhez vezetett. Készült például egy sorozat a rádióknak, amelyekben a főszerepet a legkommunistább színész játszotta, a szöveget pedig egy fő-fő ellenzéki írta, persze másnak a neve alatt.

Az ellenzékiesség elvei mintha egy karnevál előérzetét sugallták volna, és 1989-ben el is jött ez a karnevál. Néhány nevet leszámítva nem volna helyes azt állítani,

hogy nálunk cseheknel veszélyes volt ellenzékinek lenni. Kellemetlen volt, de végső soron elég szórakoztató.

DIECKMANN: Az értelmiségi befolyása ebben a régi, hierarchikus társadalomban nagy volt és kétes. Olyan társadalom volt ez, amely az árnyalatokra figyelt, tudta méltányolni, a közönség és az államhatalom egyaránt. Az értelmiségiek szerepe a piac és a pénz nyílt társadalmában más-milyen. Az egyesített Németországban még mindig vannak a régi nemzedékhez tartozó írók, mint Günter Grass, Martin Walser, Hans Magnus Enzensberger, akik hallatják a szavukat, a keletnémet területről Volker Braun, Christoph Hein, Christa Wolf és persze Erich Loest. Hogy néz ez ki Magyarországon? Milyen az apparátusokhoz nem kötődő írók szerepe?

Hogyan fest az értelmiségi, ha megpróbál beleszólni a politikába Magyarországon?

EÖRSI: Szeretném a karnevál-hasonlatot folytatni, mert mi jött a karnevál után? A másnaposság. Azt hiszem, az értelmiség jelenlegi helyzetét e felől a katzenjammer felől kell megítélni. Mit jelent ez? 1989-ben azt hittük, hogy egy szabad, demokratikus és szép eszményekkel teletűzdelt fejlődésnek indulunk neki. Csak a saját példámra tudok utalni. Az egész Kádár-korszak alatt elutasítottam a kisebbik rossz ócska filozófiáját. Erre jött Schmidt Häuer úr a Zeit-től, hogy riportot készíten velem, és azt mondta: Mit akarnak? Majdnem úgy élnék, mint mi, majdnem ember módra. Mi a bajuk ezzel? Én ezt sose tudtam elfogadni. 1989 után hamar kialakultak bizonyos antagonizmusok és valódi feszültségek. Egy félig náci Horthy-rendszerben élünk újra vagy egy korrumpált ex-kommunista társadalomban? Most át kell gondolni, hogy melyik a kisebbik rossz. És én a kisebbik rossz mellett vagyok. Szégyellem, de nem tehetek mást. Ezt nevezem katzenjammernak, mert ez a társadalom, amit sok fáradtsággal és nagy szerencsével végül elértünk, eszmékben hihetetlenül szegényes. Az ember sétálgat New Yorkban az Ötödik sugárúton, és csak számokat hall, persze, mert mindent a pénz mozgat. Azt hiszem, ez a fajta eszmei szegénység most a legsúlyosabb probléma, mert a nagy világnézetek politikai értelemben tehetetlennek bizonyultak, a szocializmus, a liberalizmus éppúgy, mint a kereszténység. Ebből a tényből sokan azt a tanulságot vonták le, hogy nincs szükségünk nagy összefüggésekre, ideológiákra és világnézetekre. Ezt hívják posztmodern kornak. Ebben a légkörben aztán örülök, hogy már nem élek pártállamban, de nem tudom különösebben jól érezni magam. Úgy érzem, hogy rossz kompromisszumba vagyok beszorítva. Azt hiszem, hogy ebben a társadalomban, a-

melyben élek, az egyenlőtlenség nemcsak végeredmény, hanem előfeltétel is. Ezt nem tudom elfogadni, de nem is tudok vele semmi jobbat szembeállítani. Erre a másnaposságra a legkülönfélébb reagálások léteznek. Az első az, hogy egy író vagy művész egyáltalán nem foglalkozik a politikával. Megvannak a saját problémái, életkérdések, tapasztalatok, leválasztva erről a politikailag meghatározott érzelmi állapotról. A másik reagálás cinikus, és összefügg az előzővel, mert ez is apolitikus. A nagy öröm elmúlt, és ha az ember csak annyit tud tenni, hogy lelkének egy részét nyitva hagyja a még nem látható alternatívák számára, már külön békét köthet a lelkiismeretével.

RADNÓTI: A 60-as évektől egy globális trend, főleg Nyugaton, azt mondta, hogy bár a szónak nagy ereje van, a szerző nem számít. A szerző jelentéktelen törpe a szöveg margóján – ahogy Barthes mondta. Ez persze egy hermeneutikai elv. A szerző nem szól egy szót se, ő csak a szöveg megszólaltatója. Ezzel ellentétes volt a helyzet Keleten. A szerző rettentő fontos volt, egy mágus, valóban nagyszabású személyiség. Ezek voltak a megtűrt személyek. Mellettük volt még két nevetesebb kisebbség, a pártköltők és a disszidensek. Köztük azonban ott volt ez a nagy csoport, a soraikban valóban érdekes és fontos művészek, akik beszélhettek, ha nem közvetlenül, akkor közvetve, áttételesen. A közönség rendkívüli érzékenységet fejlesztett ki mindarra, amit ezek a szerzők mondtak, különösen annak a befogadására, amit hallani akartak. 1989/90-re elmúlt ez a konstelláció. Az írók számára komoly probléma adódott ennek a jelbeszédnek az elesésével. A politikai dolgokról ezentúl közvetlenül lehetett megnyilatkozni, ami vákuumot teremtett a magyar irodalmi életben.

DIECKMANN: Ezek olyan tapasztalatok, amelyek összevethetők a mieinkkel. Ha belegondolunk, hogy Enzensberger, Grass vagy Walser, akik tiltakozásukkal az 50-es években egy restauratív kialakított demokráciában léptek fel, mindmáig megőrizték a beavatkozó író pozícióját, nagyon érdekes ezt egybevetni hatásuk megváltozásával. Enzensberger teljesen kivonta magát a német egység problémáiból. Ez nem érdekelte. Mostanában érdekes és nagyon nívós esszéket ír a természettudomány történetéről. Walsernél, aki a leginkább idősebb volt, amennyiben a német egység, a német nemzet kérdését előbb felvetette, mint bárki más a nyugatnémet irodalomban, ezt tulajdonképpen sosem méltányolták. Több mint hetven évesen még mindig elszigetelt helyzetben van, ha ismételtelen fel-emeli a szavát a tévutakra tévedés ellen. Günter Grass nagyon szkeptikusan viszonyult a német egyesítéshez, talán öntu-

datlanul is, mert hosszú időre elvesztette kelet-porosz szülőföldjét. Grass későn, de annál intenzívebben feltalálta magát a megváltozott helyzetben. Most beleszól a németek háború végi sorsának felidézésével, és Nobel-díjának hátszelével megerősítve ezzel nagyon élénk és pozitív hatást vált ki. Azt látjuk, hogy az idősebb nemzedék hatásának háttere változott meg 1990-nel. Ennek a társadalmilag beavatkozó írótipusnak nincs utánpótlása a fiatalabb nemzedék körében.

Csehországban bekövetkezett az a csoda, hogy egy ilyen kritikus, reprezentáns típusú íróból államelnök lett. Milyennek találta Ön, Pokorny úr, visszatérve Havelnek ezt a megváltozott szerepét? Vannak olyan írók a fiatalabb nemzedék körében, akik képesek volnának a megváltozott feltételek között folytatni ezt a Havel-féle szerepet?

POKORNY: Nálunk az nyomta rá a bélyegét egy író helyzetére, hogy azok, akik az 1968-as évet elindították, élvezték a lakosság bizalmát, szerették őket. Az íróknak ezt a helyzetét az ún. „normalizálás” idején csak erősítette a Charta 77. Volt aztán egy másik irányzat is olyan írókkal, akik, és ezt most nem pejoratív értelemben mondom, tényleg nem akartak írni és publikálni. Ez biztos nem volt könnyű. A mi nemzedékünk mindig azzal a dilemmával állt szemben, hogy aláírjon-e, ezzel leegyszerűsítse az életét, mindent megoldjon az aláírással, vagy tényleg megpróbáljon kompromisszumokat keresni. Ez a kérdés különböztette meg a Charta 77 képviselőinek két irányzatát, természetesen Pavel Kohoutra és Václav Havelre gondolok. Ők voltak a nagy írók. Némi kajánsággal figyeltük, ahogy ők ketten nem bírták egymást, mégis úgy csináltak, mintha minden a legnagyobb rendben volna. Ez kicsit olyan volt, mint egy pletykalap az undergroundban. A probléma aztán megoldódott azzal, hogy Pavel Kohout elment az országból, és Havel lett az igazi nagy tekintély. Ez az autoritás mindenesetre nem annak volt köszönhető, amit szerzőként írt, hanem állampolgári közismertségének. Sok olyan ember, aki nem olvasta az esszéit és a színdarabjait, tudta, hogy van itt valaki, aki nagyon derekasan harcol ez ellen az egész örűtlenség ellen. Elsősorban ezért választották elnöknek. Hogy mennyiben járult ehhez hozzá irodalmi tevékenysége, és mennyiben az emberi és civil beállítottsága, azt nemigen lehet megmondani. Sajnos. Amint megválasztották, minden színház az ő darabjait játszotta. Mindenki azt mondta, hogy hát nem különösebben jó, de hát mit csináljunk. Az idők folyamán volt egy ilyen vita, és jelenleg is szó van róla, hogy a társadalom többsége úgy véli, ideje volna új elnököt választani. Én kedvelem Havelt, mégis azt hiszem, hogy új elnök kellene, különben megint az van, mint azelőtt, hogy

valaki húsz évig van a helyén. A tekintélye tehát nem annyira Havel, az író érdemeinek volt tulajdonítható, mint inkább Havel, az ember érdemeinek.

DIECKMANN: Talán ez az a pont, ahol érdemes francia barátunk tapasztalataira rákérdeznünk, amelyek talán a másságukban is összevethetők a mieinkkel, és éppen ezen a ponton, a fiatal nemzedék tekintetében bontják ki egy új társadalom problémáit.

Kiálljunk-e az igazságért?

ALAIN LANCE: Amikor néhány olyan jelentős francia író, mint Nathalie Sarraute, Michel Butor, Jean-Pierre Faye, Jacques Roubaud vagy Guillevic az 1968-as párizsi május idején megostromolták a tiszteletre méltó Société des Gens de Lettres épületét, és ott megalakították az Union des écrivains-t, az Írószövetséget, ezzel az akcióval „az irodalom hivatalos rendje” ellen akartak tiltakozni. Ugyanakkor a sztrájkoló munkásokkal és a diákokkal való szolidaritás kifejezése is volt ez, a politikai és művészi avantgárd szövetsége iránti nosztalgiáé, egy szakszervezet kiépítésének igénye az írók erkölcsi és anyagi érdekeinek védelmére, és nem utolsósorban a csehszlovák íróknak szánt baráti üdvözlésként. Három hónappal később a bevonulás mindenestre véget vetett a prágai tavaszhoz fűzött reményeknek. Azóta józanság vagy éppen rezignáltság uralkodik. A maguk útját járók összefogása sokszor csak szép álmoknak bizonyul.

A következő három évtizedben tényleg sokat változott az írók társadalmi szerepe Franciaországban. Ennek a változásnak itt most csak néhány aspektusára szeretnék röviden rámutatni.

A 70-es években néhány szerző gyakran beavatkozott ugyan a társadalmi életbe, de ezek elsősorban filozófusok voltak vagy esszéisták a humán tudományok területéről: Foucault, Althusser, Derrida, hogy néhány fontosabb nevet említsek. A szociológus Bourdieu politikai intervencióira jóval később került sor, de annál erőteljesebben, a franciaországi nagy sztrájkokkal, 95 késő őszen, és a neoliberális globalizációval szembeni európai szintű ellenállás megszervezésének kísérleteivel.

Az elmúlt három évtized másik sajátossága volt néhány sztár-értelmiségi megnövekvő szerepe, akik folyóiratokban, rádió- és tévéműsorokban fejtették ki véleményüket a világ dolgairól. Néhány önjelölt irodalmár mediatiszálódása sajnos túlságosan is közismert. Nem kell neveket említenem.

Ebben az időszakban észrevehetővé válik a növekvő szakadék a médiaszterek kis csoportja és az írók többsége között, akiknek romlott a helyzete. Csak a közpénzekből való támogatásnak köszön-

hetően jelenhetnek meg továbbra is igényes esszék, verseskötetek vagy fordítások.

– Az irodalmi hajchő mechanizmusai, a rentabilitásra való törekvés a könyvkiadásban a szenzációnak, a botránynak kedvez. Minden „rentrée littéraire” (a legtöbb regény nyáron jelenik meg az óhajtott őszi irodalmi díjakért versengve) újabb botránnyal jár. A kiadók ilyenkor nagy eladási arányokra számíthatnak. Jó példák erre Michel Houellebecq és Catherine Millet könyvei.

– Az elnökválasztási kampányok idején (mint most is) rendre megismétlődik egy rituálé, amelyet nem vesznek túl komolyan, de elkerülhetetlen: a legfőbb jelöltek közléseinek egy listát az őket támogató írók, színészek, rendezők és művészek nevével. Ugyanebben az összefüggésben kell emlékeztetni egy másik francia furcsaságra – vagy betegségre: minden kisebb vagy nagyobb rangú politikusból megvan az az ambíció, hogy szeretné, ha a neve egy könyv borítóján pompázna.

Mintegy tíz éve figyelhető meg egy érdekes jelenség: írók egyre nagyobb számban vesznek részt iskolai, gimnáziumi rendezvényeken (felolvasásokon, vitákon, írói műhelyekben) és olyanok körében is, akik nem könnyen találják utat az irodalomhoz: munkásnegyedekben, sőt börtönökben is. A Maison des écrivains (az írók háza) közvetítő szerepet játszik ebben írók száza számára egész Franciaországban.

Az írók legfontosabb szerepe mégis saját tulajdonképpeni feladatuk: az általános tanácstalanságban, az utópiák összeomlása után fenyegetett planetánkban a nyelvvel dolgoznak, és – az áru uralkodó ideológiájával szemben – új, emberhez méltó tereket nyitnak számunkra a világ észlelésében. Ami persze nem kell, hogy visszatartson minket attól, hogy felemeljük a szavunkat a háború és az elnyomás ellen. A nép sorsa Palesztinában és Ariel Sharon öngyilkos politikája ilyen tiltakozásra készíthet bennünket.

DIECKMANN: Angela, te a magad részéről nagyon határozottan állást foglaltál az író közvetlen politikai beavatkozása ellen. Hol látod a kapcsolódási pontokat?

KRAUSS: Számomra még mindig nyitott kérdés, hogyan viselkedjen az ember ez ügyben. Az előbb három nagy öreg írónkról beszéltél. Azt hiszem, tőlünk eltérően ők olyan korban éltek, amikor viszonylag pontosan tudták, mi a politika. A beszélgetésünk során néhányszor már meg akartam kérdezni, tulajdonképpen mi számít politikának. Nekem ez túl tág fogalom. Ma a valódi és ugyanakkor a megrendezett tragédiák korát éljük. Olyan korba lépünk be, amikor az egyiket már nem tudjuk megkülönböztetni a másiktól. Már nem tudjuk, melyik amerikai reklámügynökség rendezte meg egy háború kitérését, és valóban az volt-e. Ki

vagyunk ennek szolgáltatója, és minél jobban csinálják, annál kevésbé tudjuk, milyen politikai hangoknak, eseményeknek és benyomásoknak hihetünk.

ERICH LOEST: Azaz nem 'mi', hanem 'én'.

KRAUSS: Nem, azt hiszem, nemcsak magamért beszélek. Akkor egész hamis képem volna a környezetemről. Mostanában komoly nehézségeim vannak azaz, hogy hihetek-e a médiabeli képeknek vagy sem. Túl gyakran derült ki az elmúlt évtizedben, hogy mi minden volt itt megrendezve. Majdnem irigylem az idősebb kollégáimat, akik még e nélkül a hamisítás nélkül reagálhattak, nem kellett erre válaszolniuk, ezen átlátniuk. Tulajdonképpen nem tudom, mi a teendő, de biztos vagyok benne, hogy ebben a keresésben, észleléseim valószínűségének óvatos letapogatásában nem vagyok egyedül. Már ennek az írói megfogalmazását is fontosnak tartom. Az az érzésem, hogy sok ember ül ma egyedül, és tartja magát retentő butának, mert egyszer csak észreveszi, hogy hamis vágányra került, nem tud tájékozódni. Azt hiszem, nem szabad ebben magára hagyni az olvasót. Sok ember veszi észre, hogy nem képviseli őket senki. Ha azt mondom, hogy nem szabad magára hagyni az olvasót, arra gondolok, hogy alkalmat kell adni neki arra, hogy észrevegye: sokan vannak, akik keresik az irányt. Hogy sokan vannak, akik dezorientáltságban szenvednek, anélkül hogy egy erős emberre várnának, aki megmondja nekik, mi a helyes, ez ellen azért tapasztalatból eléggé fel vannak vértelve. Gondolkodom azon is, hogy hogyan lehet ezt jól csinálni, ha egyszer egy olyan világban élünk, ahol a fiatalok számára már szinte ijesztő, ha egyedül maradnak egy könyvvel. Nem feltétlenül "trendi" egyedül lenni egy könyvvel, hiszen túl soká tart, mire az ember elolvasson egy regényt. New Yorkban vannak olyan könyvárúházak, amelyek egyben kávéházak is, és a látogató az egész áruházból felmarkolhat könyveket, és becipelheti a kávéházba, hogy ott olvasson.

Ezekben az áruházakban minden nap láttam a legkülönbözőbb korosztályokhoz tartozó embereket, akik óráig ott ültek, és olvastak. Az volt ebben a különös, hogy észrevették, az olvasás olyan foglaltság, amelyben senki sem outsider. Valami ilyen nekünk is eszünkbe juthatna.

DIECKMANN: A Goethe-intézet, amely itt vendégül lát minket, oly módon oldotta meg ezt a kérdést a Café Eckermannban, hogy kisebb méretekben megvalósítja ezt az amerikai példát. Ez valóban egy elképzelhető stratégia lehetne. Olyan kérdést vetettél fel, amelyet eddig egyáltalán nem érintettünk. A politikai-társadalmi változásokra és azok irodalmi hatásaira koncentráltunk. A média vál-

tozásairól és azoknak az irodalomra tett hatásáról eddig nem beszéltünk, a tévé túlhatalmáról, ami egész közvetlenül kihat a könyvkereskedésekre. Aki nem szerepel a tévében, annak nagyon nehéz kikerülni a könyvesboltok kirakataiba. De még ha ettől eltekintünk is, a média által közvetített képek túlereje a tévé és most már az internet révén is olyan nyomasztó, hogy az olvasás szinte nehéz dologgá vált a fiatalabb nemzedék körében. Érdekelne, hogyan jelentkezik ez Magyarországon. Lengyel írók is panaszkodnak arról, hogy lazul a nemzeti történelemhez való érzelmi kötődés. Az a jogos követelmény, amit itt Alain Lance-től hallottunk, és erre Bourdieu is rámutatott korábban, hogy európai szinten kellene ellenállást szervezni a neoliberális globalizálással szemben, nagyon is megkívánja a nemzeti kulturális tapasztalatok felőli támaszt. Helyesen látom ezt, vagy az Önök nézőpontjából ez egészen máshogy fest?

RADNÓTI: A magaskultúra és a tömegkultúra ellentéte 150 éves. A magaskultúra mindig is elit dolog volt, a magaskultúra élvezői mindig kisebbségben voltak, de azt hiszem, most nagyon sokan vagyunk a világban, akik részt veszünk a magaskultúrában. Sosem volt annyi múzeumlátogató, soha annyi regényolvasó, soha annyi koncertre járó, mint ma. És ez Magyarországon is így van. Más kérdés, hogy befellegzett-e a közéleti értelmiségieknek. Itt felmerül, hogy mit is jelent az, hogy értelmiségi. Az embernek muszáj, lehet vagy kell politikálnia, de hogy mit is jelent a politika, ez olyan nagy kérdés, hogy nem lehet megválaszolni. Jellemző a magyar értelmiségiekre, hogy azt mondják, apolitikusak, és nem kívánnak a pártbotránnyokban és hasonlókban részt venni.

EÖRSI: Valóban kell a politika fogalmáról beszélnünk, mert mindig túl szűken értelmezik, és ez sok félreértést vált ki. Egy esszében megpróbáltam megmutatni, hogy az európai dráma Prométheusszal kezdődik Aiszkhülosznál. Az alapkérdés morális természetű, hogy alá vessük magunkat a felsőbbeknek, mint Zeusz, vagy tartunk ki az igazságunk mellett a hatalommal szemben akkor is, ha a keselyű már a mājunkat csipkedti. Tiszteljem Hermészt, Zeusz rabszolgáját, aki szép és szabadon mozog, vagy nevezem gazembernek. Szerintem az irodalom nagy kérdései igen gyakran politikai kérdések. A politikumot a művészetben így is meg lehet fogalmazni: kiálljunk az igazságért vagy sem? Pontosabban: kövessük-e a szenvedélyeinket vagy sem?

Az embereknek nagyon különböző szenvedélyeik vannak, mint a szerelem és a halálfélelem, a szabadság és az igazság. Ezek mind legitim szenvedélyek. Ezek után azt mondani, hogy az ember ne politizáljon, annyit jelent, hogy akiknek

az igazságosság iránti vágy a szenvedélye, az mondjon le erről. Hülyeség volna azt mondani, hogy mindenki politizáljon. Akit nem érdekel, akinek ez nem szenvedélye, az ne csinálja. Nem a napi politika értelmében gondolok itt a politizálásra, hanem az igazságért való kiállás értelmében. Nem bírom ezeket a gyakorta hallható, divatos panaszokat, hogy a tévé tönkreteszi a mély irodalmat és a mély művészetet. Nem hinném, hogy ma kevesebb embert érdekelne az igazi művészet, mint azelőtt. Nem a tévé veszélyezteti a kultúrát, hanem az értékek tagadása. A tévékultúránkkal olyan értékrendet teremtünk, amely nagyrészt nem felel meg a valódi értékeknek, és elnyom-

ja az igazit és a valódit. A tévé és a tömegkultúra képes ugyan eltorzítani az értékekre vonatkozó elképzeléseket, és így igazságtalanságokat idézhet elő, de nem veszélyeztetheti az igazi kultúrát.

DIECKMANN: Megkérdeztem valakit a hallgatóságból, mit szólnának a fiatalok a beszélgetésünkhöz. Azt mondta, budapesti fiatalokat tanít, és úgy tapasztalja, hogy a tartalom túltengése jellemzi ezt a fiatalabb generációt, és ezért unja az idősebbek emlékezéseit. Ez jogában áll a fiataloknak. De mondott valamit, amit aláírok. Az értelmetlenséget tették meg az élet értelmének, de ez nem teszi őket boldoggá. Ez a problémája egy olyan nemzedéknek, amely a már megívott küzdelmek utáni helyzetbe

született bele, és nem tud miért kiállni. Hogy ez a (lehetőség szerint kellemes) helyzet mennyire lesz tartós, az kérdés. De ahol úgy elbizonytalanodnak azok a dolgok, amelyekért ki lehetne állni, hogy a társadalmi érdeklődés nem lép fel közvetlenül, az üresség érzése jön létre. Hogyan jelentkezik a fiatal nemzedék problémája a változó társadalomhoz való viszonyulás terén Csehországban?

POKORNY: Tulajdonképpen nagyon optimista vagyok. A kérdéséből a pesszimizmus fuvallatát lehetett kiérezni. Én valószínűleg egy másik világban élek, mert először is meg kell mondanom, hogy idejövök Budapestre, és látom a McDonalds-okat, mint mindenütt, de nem hiszem,

hogy ettől veszendőbe menne egy irodalom nemzeti identitása. Nem szeretem annyira eltélni a globalizációt, hiszen vannak nagyszerű holland könyvek, csodálatos német könyvek, stb. Ha színházba megyek vagy hangversenyre, mindig telt ház van, tele fiatalokkal is. Három vagy négy év után, amikor nagyon el voltunk keseredve, most már látható, hogy különösen a fiatalabb generáció próbál tájékozódni. Önökkel ellentétben nekünk egyszerű volt a dolgunk. Volt egy ellenségünk, és ez csodás volt. A fiatal nemzedéknek nehéz a dolga, de szerintem magára fog találni. Nálunk most válság van, mert nincsenek jó színdarabok, nincs jó irodalom, kevés kivételtől eltekintve, de ha a mély-

A SZÁSZ MŰVÉSZETI AKADEMIA BUDAPESTI ÜLÉSÉRŐL

ponton vagyunk, arra biztosan eljön a tetőpont is. Örülök ennek az eljövendő csúcspontnak, ezért vagyok optimista.

DIECKMANN: Lelkesen fogadjuk az optimizmusnak ezt a friss levegőjét, és megpróbáljuk hazavinni magunkkal.

Elérkeztünk arra a pontra, hogy megkérdezzük a hallgatóságunkat is. Hallgattak minket, és talán egészen más a véleményük.

PROF. PAUL RICHARD BLUM: Ahhoz kapcsolódnék, amit Angela Krauss mondott. Én nem vagyok író, filozófus vagyok. Tudom, mi történik Palesztinában, mi történt szeptember 11-én, és pontosan tudom, hogy nem tudok semmit. Fontosnak tartom, hogy ne mondják meg rögtön,

hogy mi a jó és a mi a rossz. Különben lett volna elég időnk az elmúlt tizenkét évben a mai vita tárgyáról gondolkodni, nem igaz?

DIECKMANN: Hogyan viszonyul az irodalom a társadalom szükségképpen megváltozásához, ami kézenfekvő ugyan, de sokkal nehezebb megragadni, mint a régebbi, ismert konfliktusokat, amelyeket joggal nevez történelminek és idejétmúltak?

KRAUSS: Azt mondtam, hogy ebben a helyzetben, amikor semmit sem tudok a világpolitikai helyzetnek ezekről a fontos kérdéseiről, csak egyet tehetek. Megpróbálhatom megkeresni saját magamban szubjektíven a maximális morális helyesség és hitelesség pontjait. Semmi másom nincsen. Kezdetből fogva ezt akartam

mondani, hogy ez az, amiből íróként egyáltalán meríteni tudok, ez az a pont. Számomra ez nagyon is politikai. Hogy aztán ebből a pontból egy szerelmi történet nő ki, vagy egy olyan történet, amelyben világbirodalmak fordulnak elő, az mindegy, ez is, az is politika. Ha olvasóként megfog valami, legyen ez egy vers, ha ebből erőt merítek, vagy egy új világszemléletet kapok, ha megrendít, akkor az rám nézve politika. Én így fogom fel a politikát.

RADNÓTI: Ez persze nagyon filozofikus, az első filozófiai álláspont, mert Szókratész előtt a filozófusok olyanokat kérdeztek, hogy mi a víz, mi a tűz, stb. Az első igazán filozófiai pozíció annak az elismerése volt, hogy nem tudok semmit. De

Szókratész azért tudott valamit, ismert néhány morális álláspontot. Általában tudta, hogy mi a jó és mi a rossz. Ha akarjuk, erre ma is rá lehet jönni. Szeptember 11. rossz volt, nagyon rossz. Ez biztos. Erről nem lehet vitatkozni.

DIECKMANN: Nem ringatjuk magunkat abba az illúzióba, hogy kimerítettük volna ezt a problémát. Az irodalom hatalma minden korban nagyon is kérdéses volt, és a médiaprobléma akut volt már a német klasszika idején is. Az irodalom változó formákban mindig megőrzi a súlyát, amelyet nem a hatalom súlyától kap politikai értelemben, hanem azoktól a kritériumoktól, amelyeket Angela Krauss fejtett ki meggyőzően előttünk.